

પશુપાલકોને મૂઝવતા પશુપ્રજનનલક્ષી પ્રશ્નો અને તેનું નિરાકરણ

પ્રશ્ન-૧ ગાય/ભેંસ ગરમીમાં આવે છે કે કેમ તે ખબર નથી પડતી? તેને ફેળવીએ કે કેમ?

જવાબ ગાયની સરખામણીએ ભેંસમાં ગરમીના ચિન્હો બહુ ઓછા દેખાય છે જો ગરમી વિષે ખ્યાલ ના આવે તો ડોક્ટરની સલાહ લેવી આવશ્યક છે અને જો ડોક્ટર હાજર ન હોય તો તારીખ નોંધી લેવી અને ફરીથી ૧૯ થી ૨૨ દિવસે લક્ષણો જોવા જેવાકે તેલની ધાર જેવી લાળી કરવી, ભાંભરવુ/ખરાડવું, વારંવાર પેશાબ કરવો, યોનીનો ભાગ લાલાશ પડતો દેખાય, પશુ ડબકાય તો બીજદાન કરવું હિતાવહ છે.

પ્રશ્ન-૨ ગાય/ભેંસ ગરમીમાં આવે પછી ક્યારે ગાબણ કરાવીએ?

જવાબ ગાય/ભેંસ ૧૮ થી ૨૧ દિવસના અંતરાળે ગરમીમાં આવે છે અને ૨૪ કલાક સુધી ગરમીમાં રહે છે. ગાય/ભેંસને ગરમીના છેલ્લા ૧૨ કલાકમાં ગમે ત્યારે બીજદાન કરાવી શકો છો. એટલે કે તમે સાંજે ગરમીના ચિન્હો જોયા હોય તો વહેલી સવારે બીજદાન કરાવો

અને સવારે ગરમીના લક્ષણો નિહાળ્યા હોય તો સાંજે બીજદાન કરાવી શકો છો. ૧૨ કલાકના અંતરાળે બે વાર બીજદાન કરાવવું લાભદાયી છે.

પ્રશ્ન-૩ ગાય/ભેંસને ફેળવ્યા પછી શું કાળજી રાખવી પડે?

જવાબ ગાય/ભેંસને બીજદાન કાર્ય પછી વધુ દુર સુધી ચલાવવી નહિ તેમજ મારઝૂડ કે પછી દોડાવવી નહિ. ફેળવ્યા પછી ભેંસને ઠંડુ પાણી પીવડાવવું અને પંદર દિવસ સુધી ઠંડા વાતાવરણમાં (ઠંડીજગ્યાએ) બાંધવી. આહારમાં લીલોચારો અને દાણમાં ૪૦-૫૦ ગ્રામ મિનરલ મિક્ચર જરૂર આપવું. બીજદાન કરાવ્યાથી ૨૦-૨૨ દિવસ દરમ્યાન પશુ ઉપર ધ્યાન રાખવું કે ગરમીમાં તો નથી આવીને અને ૨ મહિના પછી પશુ ડોક્ટર પાસે ગર્ભનિદાન કરાવવું અતિ આવશ્યક છે.

પ્રશ્ન-૪ ગાય/ભેંસને મેલી નથી પડી તો શું બચ્ચાને ખીરું/ કરાંટું/ ચીક પીવડાવી શકાય?

જવાબ બચ્ચાને ખીરું પીવડાવવા માટે મેલી પડવાની રાહ ન જોવી જોઈએ. ભેંસના પાછળના ભાગની હુંફાળા પાણીથી સફાઈ કર્યા પછી અડધા કલાકની અંદર બચ્ચાને તેના વજનના દસ ટકા (૧૦%) પ્રમાણે ખીરું ૩ થી ૪ ભાગમાં વહેંચીને પીવડાવવું જોઈએ. ખીરામાં એવા તત્વો રહેલા છે જે બચ્ચાની રોગ પ્રતિકારક શક્તિમાં વધારો કરે છે. અને તેની સૌથી વધુ અસર ૩૦ મિનિટની અંદર જ હોય છે. બચ્ચાને દૂધ પીવડાવવાથી એવા અંતઃસ્ત્રાવો પેદા થાય છે જે મેલી પડવામાં મદદરૂપ થાય છે.

પ્રશ્ન-૫ ભેંસ/ગાયમાં વિચાણ બાદ કેટલા સમયમાં મેલી પડવી જોઈએ?

જવાબ સામાન્ય રીતે વિચાણના ૨-૬ કલાકની અંદર મેલી પડી જતી હોય છે. પરંતુ જો ૧૨ કલાક સુધીમાં મેલી ન પડે તો આ પરિસ્થિતિમાં ૨૪ કલાક ની અંદર મેલી કાટવા માટે પશુ ચિકિત્સકનો સંપર્ક કરવો જોઈએ.

પ્રશ્ન-૬ ગાય/ભેંસમાં વેતરમા આવ્યાના ચિહ્નો ક્યા-ક્યા છે?

જવાબ વેતરમાં આવેલી ગાય/ભેંસ શાંતિથી ઉભી હોય જેથી બીજા પશુ તેના પર ઠેકી શકે, વેતરમાં આવેલ ગાય/ભેંસ લગભગ એકબીજા સાથે ભેગા ઉભા રહેલા જોવા મળે છે. વેતરમાં આવેલ ગાય/ભેંસ અશાંત જોવા મળે, અન્ય પશુઓ જયારે બેઠા હોય ત્યારે વેતરમાં આવેલ પશુ ઉભું જ હોય, ચરાવવા માટે લઇ જઈએ ત્યારે પ્રતિકુળ સંજોગોમાં હોય તેમ વર્તે, યોનિમાર્ગ સુજેલો જોવા મળે, દુધમાં ડબકાઈ જાય, ભાંભરે, વેતરમાં આવેલ પશુ બીજા પશુની યોનીના ભાગે સુંઘે અથવા બીજા પશુનાં પૂંઠની ભાગે મોઢું રાખી ઉભું રહે, પૂંછડી વારંવાર વીંઝ્યા કરે તથા વારંવાર પેશાબ કરે છે.

પ્રશ્ન-૭ ઉનાળામાં ભેંસ કેમ વેતરમાં આવતી નથી?

જવાબ ઉનાળામાં ગરમ આબોહવા, પ્રકાશના વધારે કલાકો, ઊંચું ઉષ્ણતામાન અને સુકા વાતાવરણ જેવા કારણોની અસર ભેંસોના આહાર લેવા પર પડે છે. તેની સીધી અસર પશુઓના વેતર પર જણાય છે. ઉનાળામાં ઋતુચક્રનો સમયગાળો લાંબો (૨૨-૨૪ દિવસ), ઋતુકાળનો ગાળો ઓછો (૧૬-૧૮ કલાક) અને તેની તીવ્રતા ઓછી જોવા મળે છે આના કારણે ભેંસ ક્યારે વેતરમાં આવી તે ખ્યાલ આવતો નથી.

પ્રશ્ન-૮ ગાય/ભેંસો વારંવાર ઉથલા મારે છે તો શું કરવું?

જવાબ વેતરે આવેલ ગાય/ભેંસોને ત્રણ કે ચાર વાર ફેળવ્યા છતાં જો તે ગાભણ ન થાય તો તેને ઉથલા મારતી ભેંસ કહેવાય. ઉથલા મારવાના કારણોમાં અંડકોષનું ફલિનીકરણ ન થવું, અથવા તો ગર્ભાવસ્થાની શરૂઆતમાં જ ગર્ભનું મૃત્યુ થવું મુખ્ય છે. આ ઉપરાંત વિર્યદાન કરવા માટેનો અયોગ્ય સમય કે ખોટી રીતે થવું બીજદાન પણ કારણભૂત ગણી શકાય. પ્રજનનતંત્રમાં જીવાણુઓના ચેપ લાગવાથી પણ ભેંસોમાં ગર્ભાવસ્થા ધારણ થતી નથી.

પ્રશ્ન-૯ ઉનાળામાં ભેંસોની પ્રજનન ક્ષમતા જાળવી રાખવા શું શું કરવું જોઈએ?

જવાબ. પશુને ઠંડી જગ્યાએ બાંધવા જોઈએ. પશુને પીવા માટે પાણી છૂટથી મળી રહે તેવી વ્યવસ્થા કરવી જોઈએ. દિવસ દરમિયાન ભેંસોને ચરાવવા લઘુ જવી નહિ. પશુ રહેઠાણની આસપાસ વૃક્ષો વાવી પાણીનો છંટકાવ કરવો, ઉનાળામાં ભેંસોને સવાર અને સાંજના ઠંડા સમયે આહાર આપવો. લીલો ઘાસચારો વધુ અને પોષણયુક્ત આહાર આપવો જેથી ઋતુચક્ર અને ઋતુકાળ નિયમિત જળવાઈ રહે. રહેઠાણમાં પંખા, પાણીના કુવારા અથવા કુલિંગ સિસ્ટમ ની વ્યવસ્થા કરવી.

ડૉ. એમ. બી. રાજપૂત
ડૉ. પી. એચ. વાટલીયા

: પ્રકાશક :

વિસ્તરણ શિક્ષણ નિયામકશ્રી, કામધેનુ યુનિવર્સિટી, કર્મયોગી ભવન,
બ્લોક-૧, ૪થો માળ, વીંગ-બી ૧, સેક્ટર-૧૦-એ, ગાંધીનગર-૩૮૨૦૧૦

પશુપાલકોને મૂંઝવતા પ્રશ્નો અને તેનું નિરાકરણ

પ્રશ્ન-૧ દુધાળાં પશુની ખરીદી કરતી વખતે કઈ-કઈ બાબતો ધ્યાનમાં રાખવી જોઈએ ?

જવાબ દુધાળ પશુ શાંત સ્વભાવનું, પહેલા કે બીજા વેતરનું, તાજું વિચાચેલું, સુવિકસિત ચુસ્ત બાવલા વાળું, દુધની નસ લાંબી અને ગૂંચવાળી, દુગ્ધશીરા છેક છાતીનાં ભાગ સુધી પહોચતી હોય તેવું, શરીરે તંદુરસ્ત, કોઈપણ ખોડ ખાંપણ વગરનું, આઉ નાના અને સરખા આંચળવાળું પાછળના ભાગે ઉંચે સુધી જતું હોવું જોઈએ.

પ્રશ્ન-૨ પશુ રહેઠાણમાં પશુઓને કેટલી જગ્યા જોઈએ ?

જવાબ પશુ રહેઠાણ બનાવતી વખતે પુષ્ક ગાયો માટે ગાય દીઠ ૩.૫ ચો.મી., ભેંસ દીઠ ૪.૦ ચો.મી., વોડકીઓને ૩.૦ ચો.મી., વાછરડી દીઠ ૨.૦ ચો.મી., વિચાણ ઘરમાં ગાય દીઠ ૧૨.૦૦ ચો.મી., તથા સાંઢ દીઠ ૧૨.૦૦ ચો.મી. જગ્યા ધ્યાનમાં લેવી.

પ્રશ્ન-૩ ઘાસચારાને નીરવાની પદ્ધતિ શું છે ?

જવાબ સુકા-લીલા ઘાસચારાને મિક્ષ કરી ચાફ કટર કે સુડાથી ઝીણા ટુકડા કરી નીરણ કરવું જોઈએ. જેનાથી ખોરાકનો બગાડ અટકે છે. ખોરાકનું સારું પાચન થાય છે અને દૂધ ઉત્પાદનમાં પણ વધારો થઈ શકે છે.

પ્રશ્ન-૪ શું વધારે પાણી પીવડાવવાથી પશુઓમાં દૂધ ઉત્પાદન વધારી શકાય ?

જવાબ સામાન્ય રીતે દુઝાણી ગાયો/ભેંસોને દરરોજ ૩૫-૪૦ લીટર પાણીની જરૂરિયાત હોય છે. તે ઉપરાંત દર એક લીટર દૂધ ઉત્પાદને ત્રણ લીટર વધારાના પાણીની જરૂર પડે છે અને ઉનાળામાં ગરમીના કારણે પશુઓને શિયાળા કરતા બમણું પાણી પીવડાવવું જોઈએ. દુધના બંધારણમાં ૮૭% જેટલું પાણી હોય છે. જેથી પશુને વધુ પાણી પીવડાવવું હિતાવહ છે.

પ્રશ્ન-૫ સાયલેજ શું છે ?

જવાબ સાયલેજ એ લીલા ઘાસચારાને હવા રહિત પરિસ્થિતિમાં લાંબા સમય સુધી આથવણ કરીને તૈયાર કરવામાં આવતો ઘાસચારો છે. જે “લીલા ઘાસચારાના અથાણા” તરીકે ઓળખાય છે. સામાન્ય રીતે તમામ સંજોગો સાનુકુળ હોય અને હવાચુસ્ત જગ્યામાં સંગ્રહ કરવામાં આવે તો ૪ થી ૫ વર્ષ સુધી સાયલેજને સારી સ્થિતિમાં સાચવી શકાય છે. ઉત્તમ સાયલેજ નો રંગ લીલાશ પડતો પીળો હોય છે. સુગંધ સરકા જેવી, અમ્લતા ૪.૨થી વધુ ન હોવી જોઈએ. ફૂગ અને દુર્ગંધ રહિત હોવો જોઈએ.

પ્રશ્ન-૬ વાછરડાને કેટલી ઉંમર સુધી દૂધ પીવડાવવું જોઈએ?

જવાબ વાછરડા-પાડીને ૬-૮ અઠવાડીયા સુધી સવાર-સાંજ વજનના ૧૦% પ્રમાણે દૂધ પીવડાવવું જોઈએ. ત્યારબાદ દૂધનું પ્રમાણ ઘટાડતા જઈ ૩-૪ મહિના પછી બંધ કરી દેવું જોઈએ.

પ્રશ્ન-૭ દુધાળા પશુને કેટલો દૈનિક આહાર આપવો જોઈએ ?

જવાબ દુધાળા પશુને ૪-૫ કિ.ગ્રા. લીલો કઠોળ વર્ગનો ચારો, ૭-૮ કિ.ગ્રા. ધાન્ય વર્ગનો ચારો, પ્રત્યેક કિ.ગ્રા દૂધ ઉત્પાદન દીઠ ૫૦૦ગ્રામ દાણ અને વધારાનું ૨ કિ.ગ્રા સમતોલ દાણ શરીરનિભાવ માટે તથા ખાઈ શકે તેટલો સુકોચારો એટલે કે ૬-૯ કિ.ગ્રા જેટલો આપવો જોઈએ.

પ્રશ્ન-૮ વસુકેલ પશુને કેટલો આહાર આપવો જોઈએ ?

જવાબ વસુકેલ ગાય/ભેંસને શરીર નિભાવ માટે ૧-૧.૫ કિ.ગ્રા સમતોલ દાણ, ૩કિ.ગ્રા. કઠોળ વર્ગનો લીલોચારો, ૧૦ કિ.ગ્રા ધાન્ય વર્ગનો લીલોચારો તથા ખાઈ શકે તેટલો સુકોચારો (૫ થી ૭ કી.ગ્રા.) જેમાં સુકું ઘાસ ,કડબ, ગોતર, પરાળ કે પૂળા આપી શકાય.

પ્રશ્ન-૯ ગાભણ ગાય/ભેંસ ને કેટલો દૈનિક આહાર આપવો જોઈએ ?

જવાબ ગાભણ ગાય/ભેંસને વસુકેલ પશુના આહાર પ્રમાણેનો આહાર આપવો જોઈએ. આ ઉપરાંત ગાભણ પશુને છેલ્લા ત્રણ મહિના દરમ્યાન બચ્ચાના વિકાસ માટે વધારાનું દાણ આપવું જોઈએ. દાણનું પ્રમાણ ૫૦૦ ગ્રામથી શરૂ કરીને દર પંદર દિવસે ૫૦૦ ગ્રામ વધારીને છેલ્લા દિવસોમાં (વિચાણ સમયે) પશુ ૩-૪ કિ.ગ્રા. જેટલું દાણ ખાઈ શકે તેવું આયોજન કરવું. આ પદ્ધતિને સ્ટીમીંગ અપ પદ્ધતિ કહે છે. જેનાથી પશુ વિચાણ સરળતાથી તથા બચ્ચું તંદુરસ્ત જન્મે છે અને દૂધ ઉત્પાદનમાં પણ વધારો જોવા મળે છે.

પ્રશ્ન-૧૦ ઉનાળામાં ઘાસની તંગીને પહોચી વળવા શું કરવું જોઈએ?

જવાબ ઉનાળામાં પાણીની અછત તથા વાતાવરણમાં ગરમીના ઉંચા પ્રમાણ ને લીધે લીલા ઘાસચારાની તંગી વર્તાય છે. મોટા પશુપાલકોએ ભેંસોને બારેમાસ પુરતો લીલો ઘાસચારો મળી રહી તે માટે યોગ્ય પાક યોજના બનાવવી અને તેનો અમલ કરવો જોઈએ. ચોમાસામાં વધારાના લીલાચારાનું સાઈલેજ બનાવવું જોઈએ જેથી ઉનાળા દરમ્યાન પશુ માટે ઉપયોગમાં લઈ શકાય. આ ઉપરાંત “યુરિયા-મોલાસીસ મીનરલ” ના ચોસલા ખવરાવી શકાય. ઉનાળામાં મોડી સાંજે કે વહેલી સવારે ભેંસોને લીલાચારાની નીરણ કરવું જોઈએ.

યુરિયા-મોલાસીસ મીનરલ ચોસલા

ડૉ. એમ. બી. રાજપૂત
ડૉ. પી. એચ. વાટલીયા

: પ્રકાશક :

વિસ્તરણ શિક્ષણ નિયામકશ્રી, કામધેનુ યુનિવર્સિટી, કર્મચોગી ભવન,
બ્લોક-૧, ૪થો માળ, વીંગ-બી૧, સેક્ટર-૧૦-એ, ગાંધીનગર-૩૮૨૦૧૦